

Nochtans bestaan daarover aanzetten in de historische literatuur en is er statistisch materieel bij het Centrum voor Historische Documentatie in Evere. Maar dat archief, het belangrijkste, werd niet eens geraadpleegd. Trouwens het archiefonderzoek is bijzonder beperkt. Zelfs de bibliografie is zeer onvolledig. Een aantal wetenschappelijke artikelen schitteren door hun afwezigheid. De vele verhandelingen in binnen- en buitenland verschenen, werden niet geraadpleegd indien ze niet op internet staan.

Het woordgebruik is dikwijls overtrokken, onnauwkeurig of fout. Bijvoorbeeld op pagina 148 zeggen dat de Duitsers bij het terugtrekken in Frankrijk in augustus 1944, “elke kluit grond krampachtig verdedigen” is meer dan de waarheid geweld aandoen. Op pagina 168 over de troepen op Walcheren spreken als over “eersterangstroepen” of op pagina 169 met betrekking tot de Duitse infanterie tijdens de Ardennenslag de term “elite-infanterie” gebruiken is gewoonweg fout. Op pagina 201 schrijven over de luchtmacht als “dit beslissende wapen” getuigt ook niet van veel inzicht.

De auteur probeert ons een maximum aantal anekdotes te vertellen, maar ‘vergeet’ dan toch wel belangrijke. Belgen namen inderdaad Joachim von Ribbentrop gevangen maar Frank Decat vertelt ons niet dat ze ook Jef Van de Wiele arresteerden. De exploten van de Antwerpse ingenieur, Hugo Van Kuyck, die in dienst van de Amerikanen de landingsstranden bestudeerde, komen niet aan bod. Nochtans bestaan over hem meerdere boeken waaronder een luxueus kijkboek.

Niettegenstaande de drie titels op het voorplat : De Belgen in Engeland 40/45, De Belgische strijdkrachten in Groot-Brittannië tijdens WO II en Het verhaal van de militairen die D-Day en de bevrijding van Europa mee mogelijk maakten, is dit boek niettegenstaande zijn vele anekdotes, onnauwkeurig, zeer onvolledig en het geeft geen of nauwelijks inzicht in wat er gebeurd is. Jammer.

Luc De Vos

HANNE HELLEMANS

«Schimmen met een ster. Het bewogen verhaal van joodse ondergedoken kinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog in België»

Manteau/Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 2007, 295 p.

In België kunnen dankzij de hulp van buitenstaanders circa 8.000 Joodse kinderen aan de deportatie ontsnappen. Over hen gaat de studie van de Gentse historica Hanne Hellemans. Ongeveer 550 kinderen overleven de oorlog in de weeshuizen van de door de Duitsers opgerichte Vereniging van Joden in België (VJB). Zij verblijven er dus met medeweten van de bezetter. De tegenpool van de VJB is de in de zomer van 1942 ontstane verzetsorganisatie Joodsch Verdedigingscomité (JVC), waarin Joden en niet-Joden over alle ideologische grenzen heen met elkaar samenwerken. Ze verbergt minstens 1.577 kinderen en draagt de zorg voor 615 andere kinderen, in de vorm van betaling van onderhoudsgeld. Vanaf september 1943 is in feite haast geen enkel Joodse ouder nog in staat om zelf het onderhoudsgeld te betalen, zodat het JVC uiteindelijk aan de onderduikers en onderduikinstellingen voor 2.192 kinderen dit geld ter beschikking stelt. Na de

oorlog komen er bijkomend minimum 453 kinderen onder de hoede van het JVC.

Zoals bekend zijn met betrekking tot hulp aan Joden in België vooral de katholieke geestelijkheid en kloostergemeenten actief, door Hanne Hellemans wat vreemd onder de noemer “particuliere hulp” vermeld. Uit Hellemans’ onderzoek blijkt ook nog duidelijker de essentiële rol van sociaal assistentes. Sprekende namen bij de geestelijkheid zijn de Leuvense benedictijn Dom Bruno (Bruno Reynders, *père* Bruno), die ongeveer 193 kinderen in veiligheid brengt, naast “heel wat” volwassenen, evenals de Naamse priester Joseph André (*abbé* André), die circa 180 kinderen en 60 volwassenen redt, en de Schaarbeekse priester Antoon De Breucker, die, naar zijn naoorlogse verklaring, zo’n 250 Joden helpt onderduiken.

Ook is bekend dat de tijdens de bezetting opgerichte kolonies voor zwakke kinderen – alle op het platteland gevestigd – een vooraanstaande rol in de hulp aan Joden spelen. Daarnaast vinden “heel wat” Joodse kinderen een onderkomen in sanatoria die ressorteren onder de Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding. Het vernieuwende is dat Hanne Hellemans die kolonies voor zwakke kinderen nu keurig in kaart brengt, meer precieze cijfers geeft en duidelijker de voordelen die deze kolonies bieden, belicht. Er zouden aldaar “minstens” 1.500 Joodse kinderen een toevlucht hebben gevonden.

In de kolonies kunnen de Joodse kinderen gemakkelijk tussen de andere kinderen worden geplaatst. Men stelt zich bovendien geen vragen bij het dagelijks

straatbeeld van groepjes kinderen zonder ouders, begeleid door een *monitrice*. Niet minder belangrijk: aangezien de kolonies worden gesubsidieerd door de overheidsorganisaties het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, het ministerie van Volksgezondheid (via het Nationaal Hulpfonds voor Ontriefde Kinderen en Adolescenten) en het in oktober 1940 opgerichte Winterhulp kunnen de Joodse kinderen meegenieten van die steun. Door die subsidiëring is de bijdrage van Winterhulp in de hulp aan Joden belangrijk, maar, zo concludeert Hanne Hellemans, ze blijft daartoe beperkt; de hulp is geen objectief op zich. Wel gaan een aantal individuele personeelsleden van Winterhulp, zoals het (toekomstige) lid van het Joodsch Verdedigingscomité Roger Van Praag, tot reddingsacties over. Onder impuls van directrice Yvonne Nevejean wordt de hulp aan Joodse kinderen daarentegen een algemene beleidslijn van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, niet alleen qua subsidiëring maar ook organisatorisch.

Het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en Winterhulp beschikken over eigen kolonies. Daarnaast zij er de kolonies van traditionele katholieke en seculiere organisaties. Langs katholieke zijde: de Katholieke Arbeidsjeugd (KAJ); het Verbond der Openluchtinrichtingen – één van de vier verbonden van *Caritas Catholica* – en het Werk Kinderen in Open Lucht, het Nationaal Werk voor Katholieke Schoolkolonies en de Openluchtstations van de Brusselse priester Edward Froidure, alle drie laatste in meerdere of mindere mate geïntegreerd in het Verbond der Openluchtinrichtingen. Langs seculiere kant: Boerenhulp aan Stadskinderen /

Aide Paysanne aux Enfants des Villes en *Pro Juventute* van de rijke zakenman Louis Empain. Al die organisaties leveren hulp aan Joden. Hanne Hellemans wijst ook terecht op de hulp van andere kolonies, uitgaande van het leger en de adel. Langs militaire zijde : de Sociale Dienst van de Ardense Jagers (het *Home Ardennais* in het Luxemburgse Eprave), de *Aide aux Abandonnés* o.l.v. het gewezen lid van het extreem-rechtse en anti-Joodse (!) Nationaal Legioen Georges Rhodius (de *Foyer Reine Astrid* in het Naamse Sugny en de *Foyer Reine Elisabeth* in het Luxemburgse Jamoigne) en Hulp aan de Kinderen van Krijgsgevangenen onder voorzitterschap van burggraaf Gatien du Parc (o.m. de *Foyer Prince Baudouin* in het Naamse Anthée, waar een 40-tal Joodse kinderen worden geplaatst). Langs adellijke zijde : de *Foyers Léopold III* van het echtpaar prins Eugène de Ligne en Philippine de Nailles de Mouchy de Poix en de *Entr’Aide des Travailleuses* van Marie-Thérèse Robyns de Scheidauer, barones van der Elst, in de Brusselse Marollen. De adel is bovendien ook goed vertegenwoordigd in het uitvoerend comité en de raad van beheer van de militaire kolonies. Tevens wijst Hellemans op de sociale dienst van het Luikse industriebedrijf Ougrée-Marihaye van baron de Launoit. In hoeverre dit laatste voorbeeld kan worden veralgemeend tot andere bedrijven is echter onduidelijk.

“De hulp aan Joodse kinderen”, aldus Hanne Hellemans, “is geen monopolie van organisaties met een bepaald maatschappelijk profiel”. Toch springt ook hier het katholiek overwicht in het oog. Buiten uiteraard de seculiere kolo-

nies hebben haast alle andere door Hellemans aangehaalde kolonies een min of meer uitgesproken katholiek profiel. Zoals de auteur in haar balans van de reddingsacties door de kolonies zelf schrijft : “De praktische organisatie is in handen van een heel aantal verschillende organisaties. De meeste daarvan cultiveren een traditioneel katholiek en vaderlandslievend maatschappijbeeld. Mensen uit de hogere militaire rangen, adel en kerkelijke hiërarchie domineren de bestuursinstanties”.

De organisatie van de onderduik verloopt aanvankelijk ongeorkestreerd, nadien ontwikkelen zich netwerken. Hanne Hellemans relateert : “[We] brengen een ordening aan in een werkelijkheid die eigenlijk maar weinig structuur heeft. De concrete oorlogsrealiteit is veeleer een ad-hocgebeuren”. Nochtans blijkt uit haar werk en verder discours dat er heel wat meer filières, samenwerkingsverbanden en gemeenschappelijke achtergronden bij de helpers zijn dan tot dusver gedacht. Wel is het zo dat een gecentraliseerde organisatie als het Joodsch Verdedigingscomité uniek blijft.

In het Brusselse bestaat een los samenwerkingsverband tussen een aantal priesters-Jodenhelpers, de *Aide Chrétienne aux Israélites*, met o.m. de geciteerden Joseph André, Bruno Reynders en Antoon De Breucker. Reynders en André, staan – net zoals het Luikse netwerk rond Albert Vandenberg, Yvonne Nevejean van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, de *Aide aux Abandonnés* van Georges Rhodius en Madeleine Sorel uit het Brabantse Linden (Lubbeek) – in nauw contact met het Joodsch Verdedigingscomité. Verder

heeft Reynders contact met de Mechelse priester en secretaris van het aartsbisdom René Ceuppens en het Luikse netwerk. De Breucker bv. werkt nauw samen met Edward Froidure van de Brusselse Openluchtstations, om er Joodse kinderen uit Schaarbeek in veiligheid te brengen.

Leidinggevende figuren uit de kolonies voor zwakke kinderen kennen elkaar via overlegcomités en zetelen in dezelfde raden van bestuur. “De organisaties zijn nauw verweven. Dat doet vermoeden dat deze grootschalige reddingsoperatie een georkestreerde actie is vanuit de hoogste regionen van deze organisaties”. Het Nationaal Hulpfonds voor Ontriefde Kinderen en Adolescenten van het ministerie van Volksgezondheid wordt beheerd door vertegenwoordigers van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn, *Caritas Catholica*, Winterhulp, *Pro Juventute*, de Boerenhulp aan Stadskinderen en de Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding, alle organisaties die betrokken zijn bij de hulp aan Joodse kinderen.

Het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn (NWK) werkt onder meer nauw samen met de *Aide aux Abandonnés*. In de *Foyer Reine Elisabeth* van de *Aide aux Abandonnés* worden niet alleen kinderen geplaatst door het NWK en het Joodsch Verdedigingscomité, maar ook door Joseph André. Naar schatting 200 tot 400 Joodse kinderen en 15 tot 40 Joodse volwassenen worden zo gered. De *Foyers Léopold III* zijn geaffilieerd met het Rode Kruis. Het Rode Kruis is een van de meerdere circuits via welke er Joodse kinderen in de *Foyers Léopold III* kunnen onderduiken. Het Rode Kruis speelt evenzeer een rol in het doorsluizen van 100 à 140 Joodse kinderen

via het sanatorium *Prince Charles* in het Brabantse Oudergem. De Nationale Bond voor Tuberculosebestrijding werkt niet alleen nauw samen met het Rode Kruis, maar ook met het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn en Winterhulp.

In de *Foyers Léopold III* verbergt eveneens het Joodsch Verdedigingscomité (JVC) Joodse kinderen, 26 in het kasteel van Beloeil – met als directrice gravin de Borchgrave d’Altena, een jeugdviendin van prins de Ligne – en 21 in het kasteel van Momignies, beide in Henegouwen, en acht in het Limburgse kasteel van Duras, onder leiding van Clémentine en Isabelle d’Oultremont de Duras, achternichten van prins de Ligne en tevens oud-medewerksters van het Rode Kruis. Tevens plaatst het JVC een 50-tal Joden in de kolonies van de KAJ. Ook Joseph André en de *Entr’Aide des Travailleuses* verbergen er Joden. In totaal zouden er een 60-tal Joden in kolonies van de KAJ terechtkomen. André is als priester tevens bereid samen te werken met de seculiere Boerenhulp aan Stadskinderen, waar ook het JVC 48 kinderen verbergt. Bruno Reynders plaatst twaalf kinderen in de neutrale *Pro Juventute* van Louis Empain. Empain zelf heeft nauwe banden met het NWK, zodat waarschijnlijk ook die organisatie er kinderen naar toe brengt.

Onder *Caritas Catholica* ressorteert als gezegd het Verbond der Openluchtinrichtingen. Heel wat leidinggevende figuren van het Verbond spelen een rol in de redding van Joodse kinderen: Ernalsteen, directeur van het Nationaal Werk der Katholieke Schoolkolonies, priester Edward Froidure van de Brusselse

Openluchtstations, Albert Vandenberg van het Luikse netwerk, prins Eugène de Ligne van de *Foyers Léopold III*, de Mechelse priester De Beuckelaar en de Naamse juffrouw Melot. De Beuckelaar werkt tevens samen met de Leuvense Bruno Reynders en de Mechelse René Ceuppens, terwijl Melot samenwerkt met de Naamse Joseph André. Ernalsteen kent dan weer “zeer goed” Yvonne Nevejean, zodat het geen wonder is dat een deel van de Joodse kinderen via het NWK en het JVC in de verblijven van het Nationaal Werk der Katholieke Schoolkolonies terecht komt. Ook Reynders plaatst er kinderen, in de Henegouwse kolonies in Melles-lez-Tournai, Wiers, Froyennes, Blaugies en Audregnies. Dat is evenmin toeval. Reynders is een kennis van Léo Chevalier, vertegenwoordiger van het Nationaal Werk der Katholieke Scholen in Doornik en draaischijf voor het onderduiken van Joodse kinderen uit Charleroi. Tevens zijn er contacten tussen de Hulp aan Kinderen van Krijgsgevangenen en de kolonie in Audregnies.

Andere contacten van Hulp aan Kinderen van Krijgsgevangenen zijn die met *Caritas Catholica* en de KAJ. De band tussen de katholieke en de militaire wereld duikt meermaals in Hanne Hellemans’ verhaal op. Zo is priester Edward Froidure van de Brusselse Openluchtstations tevens lid van de algemene vergadering van het Nationaal Instituut voor Sociaal Dienstbetoon aan de Gezinnen der Militairen, waaronder de *Aide aux Abandonnés* van George Rhodius ressorteert.

Een bijzondere aandacht besteedt Hanne Hellemans aan het dagelijks leven van de ondergedoken Joodse kinderen. Vaak staat

er de problematiek van de bekering en doopsel centraal.

In het tweede deel van haar studie behandelt de auteur de naoorlogse periode. Die periode wordt door spanningen gekenmerkt, zowel binnen de Joodse gemeenschap als bij de helpers. In tegenstelling tot de communisten / anti-zionisten willen de zionisten dat alle ondergedoken Joodse kinderen terug in de Joodse gemeenschap worden opgenomen. Kinderen waarvan de ouders niet zijn teruggekeerd – weeskinderen dus –, zijn een delicaat thema, zeker wanneer ze intussen ook nog eens zijn gedoopt. Meerdere (katholieke) helpers zijn niet zo maar geneigd om hun beschermelingen af te staan. Zij krijgen hierbij meermaals steun van voormalige (communistische) leden van het Joodsch Verdedigingscomité, na de bevrijding opgeheven en in oktober 1944 uitgetroefd tot de *Aide aux Israélites Victimes de la Guerre*. Het komt tot een jarenlange krachtmeting – met uitlopers tot in de jaren 1960 –, in meerdere gevallen beslecht met een gerechtzaak. De meest extreme en meest bekende zaak is die rond Henri Elias, ook wel eens de Belgische ‘Finaly-zaak’ genoemd. Dit belet niet, aldus Hellemans, dat de impact van de kinderkwestie op de Joods-christelijke betrekkingen in België gering is, mede door de gematigde houding van de “hoofdrolspelers”: de kerkelijke hiërarchie, het rabbinaat, de overheid en de pers. Alles speelt zich echter boven de hoofden van de kinderen af. Dit vertraagt de verwerking van het oorlogstrauma.

Hanne Hellemans heeft met haar boek de eerste wetenschappelijke monografie over hulp aan Joden (kinderen) in België

geschreven. Ze verdient daarvoor alle lof. Toch zijn er ook belangrijke aanmerkingen te geven. Een aantal onvolkomenheden heeft ongetwijfeld te maken met de tijdsdruk waaronder het werk tot stand is gekomen.

De auteur vermeldt nergens waarin het vernieuwende van haar publicatie juist ligt. Evenmin gaat ze een confrontatie aan met de bestaande wetenschappelijke literatuur. Dat is bijzonder jammer in verband met o.m. de problematiek van de passieve houding van kardinaal Van Roey en het feit dat in Vlaanderen heel wat minder hulp aan Joden werd geboden. Een synthese van de tot dusver gehanteerde verklaringen daarvoor, met daarnaast de eigen positionering van de auteur had verhelderend kunnen werken. Evenmin geeft Hellemans een verklaring waarom bepaalde cijfers – waarvoor ze identiek dezelfde bronnen gebruikt – afwijken van die in de reeds bestaande literatuur.

Ook worden een aantal figuren (helpers) te weinig geduid en zouden de onderduikplaatsen consequent nader per provincie moeten gelokaliseerd zijn. De ondergedokenen hadden, via meer portretten en getuigenissen uit die periode, beter tot leven kunnen worden gewekt. Alleen al de talrijke recente memoires bieden daarvoor genoeg stof. Nuttig was ook de beschikbare cijfers over het aantal ondergedoken kinderen in de respectieve instellingen bij wijze van besluit nog eens op een rijtje te zetten en eventueel tot extrapolaties te komen. Het lijkt bovendien duidelijk dat, ondanks de onschatbare hulp van de instellingen, toch nog talloze – meerdere duizenden? – Joodse kinderen bij particulieren waren

ondergedoken. Aan dat aspect wijdt de auteur welgeteld twee pagina's.

Het onderzoek van Hanne Hellemans is onder meer gebaseerd op interviews met helpers en ondergedokenen van toen. De interviews werden afgenomen in de periode 2001-2006. In totaal gaat het om 45 interviews, waaronder vooraanstaande betrokkenen en getuigen als André Geulen van het Joodsch Verdedigingscomité en Leopold Michiels van het aartsbisdom Mechelen. Dat levert ongetwijfeld nieuwe, interessante informatie op, maar uiteraard is het evenzeer zo dat niet alle informatie, een 60-tal jaar na de feiten, ook historisch correct is. Dat hoeft op zich geen probleem te zijn en kan in de tekst worden opgevangen. Het punt is dat uit de lopende tekst nooit blijkt wat uit een interview komt, laat staan wiens mening wordt vertolkt. Dat verneemt de lezer pas in de eindnoten. De geïnterviewden worden nooit in vraag gesteld.

De citaten zijn treffend gekozen, maar meestal wat lang en niet geïntegreerd in de tekst. Ze staan telkens in een kleiner lettertype en worden ook niet nader toegelicht. Nochtans bevatten ze vaak heel wat informatie die verder gaat dan louter de hulp aan Joden en vragen voor verder onderzoek oproept. Zo wordt een brief van een ondergedoken Joodse vader aan kardinaal Van Roey geciteerd, waarin die hulp vraagt voor zijn zoon. Zijn zoon was in de zomer van 1942 als verplicht tewerkgestelde naar Noord-Frankrijk gevoerd, waar hij aan de *Atlantikwall* moest werken. De brief is gedateerd 14 oktober 1943 en het interessante is dat de vader ervan overtuigd is dat depor-

tatie naar het 'Oosten' gelijkstaat met 'uitroeiing': "Nadat de Joodse arbeiders echter enige weken in Frankrijk gewerkt hadden, werden ze allen naar Oost-Europa gedeporteerd om daar volgens het 'plan' te worden uitgeroeid. Toen is mijn zoon gevlucht, doch hij werd helaas aan de Zwitserse grens gearresteerd en in een concentratiekamp geïnterneerd". "Intussen [augustus 1942]", zo vervolgt de vader, "ontvingen wij het bevel dat wij ons moesten aanmelden in een kazerne te Mechelen. Het was bekend dat de Israëlieten van daaruit naar het Oosten van Europa gezonden worden. Dit stond gelijk met ons doodvonnis, want Hitler had verklaard al de Joden te zullen uitroeien. Doch één dag voor ons vertrek daarheen werd ons door brave Kristene mensen gelegenheid geboden ons ergens in de provincie Brabant te verschuilen". En de vader besloot: "Is het een misdaad als Jood ter wereld te zijn gekomen, en mag het toegelaten worden daarom de Joden te slachten?"

Lieven Saerens

MATHIEU LONGUE
«**Massacres en Ardenne. Hiver 1944-1945**»
Bruxelles, Racine, 2006, 347 p.

Passionné d'histoire militaire, Mathieu Longue, jeune historien fraîchement sorti de l'ULB, vient de publier récemment aux éditions Racine un honnête travail

consacré à la bataille des Ardennes. Comme, de surcroît, cette étude s'écarte quelque peu par la tonalité et par la quantité de données intéressantes qu'elle apporte de sentiers maintes et maintes fois parcourus, elle mérite d'être portée ici à l'attention du lecteur. Encore convient-il de mettre en perspective les apports réellement novateurs de cet ouvrage.

Communiant visiblement avec cet 'air du temps' très post-moderne qui a amené une certaine mode intellectuelle à s'attacher désormais à la victime plutôt qu'au héros, notre auteur s'inscrit pourtant bel et bien, en traitant à son tour de l'offensive von Rundstedt, dans une robuste tradition historiographique. En effet, dans cette ultime contre-offensive majeure d'Hitler sur le front occidental, l'immense majorité des Belges concernés n'ont joué qu'un rôle essentiellement passif, subissant, quand ils ne s'étaient pas retirés devant l'avancée ennemie, les foudres des deux parties antagonistes. Et très tôt, faute de grain héroïque à moudre du côté belge, toute une littérature de guerre autochtone s'est appliquée avec plus ou moins de bonheur à entonner le grand air de la déploration pour évoquer l'"Ardenne meurtrie"², la gloire étant réservée aux G.I.'s. Avec des nuances et des tonalités différentes, cette répartition des rôles finit par s'inscrire dans notre mémoire collective, irriguée de commémorations calendaires en commémorations calen-

2 Parmi les titres les plus représentatifs de ce genre de littérature, citons : GIOVANNI HOYOIS, *L'Ardenne dans la tourmente*, Charleroi, Dupuis, 1945; PAUL M.G. LEVY, *Les heures rouges des Ardennes*, Bruxelles, Éditions universelles, 1946; URSMARD LEGROS, *L'Ardenne en flammes*, La Roche en Ardenne, L'Écho de La Roche, 1947; GEORGES LINZE, *Les Ardennes désolées*, Liège Horizon Nouveau, 1948; THOMAS BRAUN, *Passion de l'Ardenne*, Bruxelles, Durendal, 1949.